

ISSN: 2149-0821

Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Science

Yıl: 5, Sayı: 32, Aralık 2018, s. 738-750

Hayrunnisa ÜNSAL

Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, h.nisansl@gmail.com.

SİYASAL PARTİLERİN DOĞUŞ TEORİLERİ, PARTİ TİPOLOJİLERİ VE KURUMSALLAŞMA BAĞLAMINDA ADALET PARTİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Özet

Bu çalışmanın amacı, siyaset bilimi alanında bilinen ve kabul görmüş olan siyaset partilerinin doğuş teorileri, siyaset parti tipolojileri ve partilerin kurumsallaşma ölçütleri bağlamında Adalet Partisi'nin sınıflandırılması ve kurumsallaşması üzerine bir değerlendirmede bulunmaktadır. Bu değerlendirmeyi yaparken doğuş teorileri ve siyaset parti tipolojilerine ek olarak Samuel. P. Huntington'un kurumsallaşma ölçütleri kullanılmıştır. Değerlendirme yapılmadan önce Adalet Partisi'nin tarihsel süreci hakkında bilgi verilmiştir. Değerlendirme aşamasında ise belirtilen ölçütler bağlamında parti değerlendirilmiş ve elde edilen bulgulara sonuç bölümünde yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Adalet Partisi, Doğuş Teorileri, Parti Tipolojileri, Kurumsallaşma

AN ASSESSMENT ON JUSTICE PARTY IN THE CONTEXT OF BIRTH THEORIES OF POLITICAL PARTIES, TYPOLOGIES AND THEIR INSTITUTIONALIZATION

Abstract

The purpose of this paper is make an assessment and classification for Justice Party, in the context of birth theories of political parties, typologies of political parties and criterias of institutionalization of political parties, which are known and accepted in political science field. While making those assessments, birth theories, party typologies and Samuel P. Huntington's institutionalization criterias were

used. Before evaluation, information was given about the historical process of the Justice Party in the evaluation stage, the party was evaluated according to the criteria specified and the findings were included in the result section.

Key Words: Justice Party, Birth Theories, Party Typologies, Institutionalization.

GİRİŞ

Çalışmada amaç, 1961-1980 yılları arasında Türk siyasetinin 20 yılına damgasını vurmuş olan Adalet Partisi'nin örgütleniş ve işleyiş açısından incelenmesidir. 12 Eylül 1980 askeri müdahalesiyle varlığı sona erdirilen Adalet Partisi kısa süreli ömrüne karşın, Türk siyaset yaşamının temel öznelere birisi olmuştur. Kurulduğu dönem açısından ve Türk siyaset hayatına yaptığı etki bakımından önemli bir yere sahip olan ANAP'ın incelenmesi gerekmektedir.

Siyaset bilimi düşünürleri siyasi partileri çeşitli yönleriyle ele almaktadır. Bazıları, partileri doğuşu bağlamında sınıflandırırken bazıları parti tipolojileri ortaya atarak kurulmuş partileri bu açıdan değerlendirmiştir. Bununla birlikte partinin kurumsallaşıp kurumsallaşmadığını da çeşitli etmenlerle değerlendiren siyaset bilimciler olmuştur. İşte bu çalışmanın temel problemi Anavatan Partisi'nin kurumsallaşma ve tipolojiler bağlamında ne düzeyde olduğunu ortaya koyabilmektir. Bu problematik doğrultusunda hazırlanan çalışmada Anavatan Partisi'nin tarihsel manada görünümü kısaca nasıl özetlenebileceği, doğuş teorileri bağlamında hangi teoriler ile açıklanabileceği, parti tipolojileri anlamında yerinin neresi olduğu ve son olarak da Samuel P. Huntington'ın kurumsallaşma ölçütleri bağlamında kurumsallık düzeyinin ne durumda olduğu sorularına cevap aranacaktır. Konuyla ilgili makaleler incelenmiş, literatür taraması yapılmıştır. Çalışma sonucunda ulaşılan sonuçlar ise; Adalet Partisi'nin, parlamento dışından doğan kadro partisi niteliği taşıdığı, ancak daha sonrasında genelde her partinin evrildiği gibi kitle partisine benzer özellikler taşımaya başladığı sonucuna ulaşılmıştır. Parti kurumsallaşma bağlamında incelendiğinde ise tam anlamıyla kurumsal parti niteliklerine sahip olmadığı, ancak kurumsallaşma ölçütlerinden birkaçını taşıdığı da görülmektedir.

Adalet Partisi'ne Kısa Bir Göz Atış

Türkiye'de Adalet Partisi'nin siyasal sahneye çıkması, 27 Mayıs 1960'da ordunun yönetimi ele alması ve on yıldır iktidarda olan bir partinin* siyasetten zorunlu olarak çekilmesi sonucunda gerçekleşmiştir. 27 Mayıs döneminin sonunda “demokratik siyasi hayatın temel unsurları” olan siyasi partiler Anayasal güvenceye kavuşmuş* ve yeni partiler siyasal hayata girmeye başlamışlardır (Güler,2003: 30).

1960 sonrasında kurulan üç yeni partiden birisi, Türkiye İşçi Partisi (TİP) sol çizgide yer almış, 11 Şubat 1961'de Ragıp Gümüşpala'nın genel başkanlığında Adalet Partisi (AP), 13 Şubat'ta Ekrem Alican'ın genel başkanlığında Yeni Türkiye Partisi (YTP) kurulmuştur. Merkez sağda Demokrat Parti'nin devamı olarak ilk kurulan parti Adalet Partisi'dir (Çavuşoğlu,2009a: 166-167).

AP, Süleyman Demirel liderliğinde, komünizm karşıtı propagandasıyla dini öğelerin sık sık belirtildiği bir söylem oluşturarak muhafazakâr ve taşralı bir siyasi ortam meydana getirmiştir.

* Demokrat Parti

* 1961 Anayasası

Süleyman Demirel, siyasette var olma nedenini “Devleti köylülük ve dinle barıştırmak” şeklinde belirtmiştir (Çavuşoğlu,2009b: 268).

27 Mayıs darbesinden sonra gerçekleşen ilk seçimler olan 1961 seçimlerinde, %36.7 oyla CHP birinci parti olurken, Adalet Partisi %34.8 oy oranıyla ikinci parti olmuştur. İktidarı ele geçiremeye de Adalet Partisi bu oyla sağ kesimin en yüksek oyu alan partisi olmuştur.

Seçimlerden sonra Silahlı Kuvvetler Birliği'nin* darbe gerçekleştirmeye teşebbüs etmeleri üzerine CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün girişimiyle ve Cemal Gürsel'in önerisi üzerine CHP ve AP koalisyon hükümeti kurulmuştur (Tarım,2013: 34).

Ancak 22 Şubatçıların* ve DP'li siyasi mahkûmların affı konusunda yaşanan keskin anlaşmazlıklar sonucunda 1962'de İsmet İnönü'nün istifası üzerine koalisyon hükümeti dağılmıştır (Güler,2003: 60-62).

Adalet Partisi, koalisyon hükümeti dağıldıktan sonra Kasım 1962'de Birinci Büyük Kongresini gerçekleştirmiştir. Diğer yandan bu dönemde Yassıada Mahkûmları için kısmi af yasasının çıkartılması, 1963'te yapılan yerel seçimlerden Adalet Partisi'nin %45.87 oyla birinci parti çıkması ve 1964 Haziran'ında yapılan Cumhuriyet senatosu seçimlerinde 51 senatörlüğün 31'ini kazanması, AP açısından yaşanan önemli gelişmelerdendir (Güler,2003: 64-65).

1964 Kasım ayı sonunda toplanan kongrede, partinin kurucu lideri Ragıp Gümüşpala'nın ölümü nedeniyle boşalan başkanlık makamına kimin geçeceği kararlaştırılmıştır (Güler,2003: 65).

Adaylardan biri DP kökenli bir aileden gelen Doktor Saadettin Bilgiç'tir. Adalet Partisi'nin aşırı kanadından Saadettin Bilgiç ve ılımlı kanadından olan Süleyman Demirel arasında ana çekişme gerçekleşmiş ve Ankara İl Kongresi'nde gerçekleşen oylama sonunda 1679 oyun 1072'sini Süleyman Demirel alarak genel başkan seçilmiştir (Güler,2003: 65).

12 Ekim 1965'te yapılan genel seçimler, %52.9'luk oy oranıyla Adalet Partisi'nin, koalisyon dönemine son vererek mecliste 240 sandalyeyle yeni bir hükümet kurmasını sağlamıştır. %28.7 oy oranı ile CHP mecliste 134 sandalye sahibi olmuştur. 1965 seçimleri öncesinde seçim yasasında yapılan değişiklikle getirilen ‘Milli Bakiye Seçim Sistemi’yle Adalet Partisi bu seçimden tek iktidar olarak çıkmış ve İnönü'lü koalisyon hükümetleri son bulmuştur (Güler,2003: 67).

1969 seçimlerinden de AP birinci parti olarak çıkmıştır. Oy oranları %52.9'dan %46.5'e gerilemiştir ancak Demirel yeni kabineyi kurmakta zorlanmamıştır. Bu yıllarda Adalet Partisi'nin sağın en büyük partisi olma özelliğini kaybettirecek gelişmeler yaşanmıştır. CMKP'nin 1965'te genel başkanlığına geçen Alparslan Türkeş'in milliyetçi-islamcı ideoloji bağlamında MHP adıyla siyaset sahnesine çıkması ve öte yandan AP'den milletvekilliği adaylığına başvuru yapan Erbakan'ın AP Genel İdare Kurulu'nda veto edilmesi üzerine İslamcı akımın Milli Nizam Partisi adı altında örgütlenmesi gibi gelişmeler yaşanmıştır (Güler,2003: 76).

1970 yılında Adalet Partisi içerisindeki ayrılıklar ilerlemeye devam etmiş, parti içerisindeki muhalifler 1970 Şubat'ında gerçekleştirilen parti bütçesinin görüşmeleri sırasında AP Hükümet

* 21 Ekim'de Milli Birlik Komitesi'nin İstanbul kanadına bağlı 10 general ve 18 albay toplanmış ve en geç 25 Ekim'e kadar yönetime el koyacağını kararlaştıran "21 Ekim Protokolü" imzalamıştır

* Talat Aydemir önderliğinde 22 Şubat'ta gerçekleştirilen bir darbe girişimi

bütçesini kabul etmemişlerdir (Dursun,2000:107). Bu durum 69 hükümetinin Demirel'in de beklemediği bir şekilde kısa süreli olmasına ve kendi parti üyeleri tarafından düşürülmesine sebep olmuştur (Tarım,2013: 79). Cumhurbaşkanı Sunay, Demirel'i tekrar hükümeti kurmak için görevlendirmiş ve böylece 6 Mart'ta ilan edilen Hükümet programı 14 Mart 1970'de 232 güvenoyu alarak kabul edilmiş ve III. Demirel Hükümeti kurulmuştur (Güler,2003: 78-79).

12 Mart 1971 günü saat 13.00'de TRT radyolarından Demirel Hükümeti'ni istifaya çağıran muhtıra okunmuştur. Genelkurmay Başkanı ve 3 Kuvvet Komutanı'nın imzasını taşıyan bu 3 maddelik muhtıra partiler üstü bir hükümetin kurulmasını istemiştir (Dursun,2000: 128-129). Bu üç maddelik muhtıranın yayınlanması ile demokratik süreç noktalanmıştır. İktidarı boyunca askerle iyi geçinme gayretinde olan, ordunun her türlü ihtiyacını karşılayan, isteklerini dikkate alan Demirel, beklenmedik şekilde askeri bir müdahaleyle iktidardan uzaklaştırılmıştır (Tarım,2013: 97-98).

Muhtıra gereği partiler üstü bir hükümet kurma çalışmalarına başlanmış, bunun için Nihat Erim görevlendirilerek ara rejim hükümeti kurulmuştur. Büyük umutlarla, Nihat Erim Başbakanlığı'nda yeni hükümet kurularak 27 Mart'ta göreve başlamış ve Adalet Partisi dönemi sona ermiştir (Tarım,2013: 99).

Bu dönemden sonra Adalet Partisi'nin muhalefet yılları başlamıştır. 1973-77 seçimlerinde oyları parçalanmış ancak mecliste az sayıda da olsa sandalye sahibi olmuştur. Sağ kesim oylarının kurulan MHP ve MSP partileriyle parçalanmasından ötürü ulaşmak istediği başarıya ulaşamamıştır. Demirel kendisinden ayrılan sağ partilerin MHP ve MSP'nin kapatılmasını çok istemiş, parçalanmış oylarının tekrar kendisinde toplanmasını arzulamıştır (Mumcu, t.y: 6).

Siyasi Partilere Yönelik Doğuş Teorileri Açısından Adalet Partisi

Siyasi partilerin ortaya çıkmasında etken olan en önemli husus, siyasal iktidarın kaynağı ve egemenlik anlayışındaki gelişmeler olmuştur. Egemenliğin aristokrasi, teokrasi ve oligarşi gibi sınırlı alanda cereyan ettiği ve toplumun iktidarın kullanımına iştirak katılamadığı toplumlarda partilerin varlığından söz edilemeyeceğini söyleyen Dursun; siyasal partilerin doğması için iktidarın paylaşılmasına toplum kesimlerinin dahil edilmesi gerektiğini söylemiştir (Dursun, 2012: 257).

Siyasal partiler 1850'lerden sonraki dönemde yüzyıl gibi bir sürede tamamıyla devlet yönetiminde faaliyet göstermeye ve etkili bir fonksiyon ifa etmeye başlamışlardır. Bu kadar kısa bir süre içerisinde dünyanın bütün devlet örgütlenmelerinde partili siyasete geçilmiş olması birçok düşünür tarafından inceleme konusu yapılmasına neden olmuştur (İnaç, Erdoğan ve Güner,2007: 8).

Kuramsal Teori

Bunların ilki Duverger'in temsilcisi olduğu, siyasal partilerin ve parlamentoların doğuşu arasındaki ilişki üzerinde yoğunlaşmış olan kuramsal teoridir. Kuramsal teori, siyasal partilerin ortaya çıkışını kurumsal birtakım etkenlerle açıklamaya çalışan bir teoridir. Duverger'e göre siyasal partiler, temsili ve sorumlu hükümet ilkesinin gelişmesi ve oy hakkının genişletilmiş olmasıyla meydana gelmiştir. Duverger partileri menşeleri bakımından, "parlamento içinden doğan partiler" ve "parlamento dışından doğan partiler" şeklinde bir ayrıma tabi tutar. (İnaç, Erdoğan ve Güner,2000: 9-11)

Parlamento içinden doğan partiler, parlamenterlerin ortak düşünce ve amaçlar doğrultusunda bir araya gelerek parlamento içinde siyasal grup oluşturmaları neticesinde ortaya çıkar (Sancaktar,2012: 33). Parlamento içerisinde aynı veya birbirine yakın görüşleri paylaşan kişiler arasında oluşan gruplaşmalar, yerel düzeydeki seçkinlerle komiteler düzeyinde birleşerek modern partilerin oluşması yönünde önemli bir ilerleme kaydetmişlerdir. Parlamentolardaki gruplaşmalarla yerel nitelikli komitelerin gayretleri yeni bir siyasal partinin ortaya çıkmasıyla sonuçlanabilmiştir (www.enfal.de).

Bu tür partilerin yanı sıra, partinin esas biçiminin önceden mevcut ve asıl faaliyetlerinin parlamento dışında bulunan bir kurum tarafından belirlendiği birçok parti tipi de vardır. İşte bu gibi durumlarda ortaya çıkan partileri Duverger, “parlamento dışında doğan partiler” olarak adlandırmaktadır (İnaç, Erdoğan ve Güner,2000: 12).

Parlamento dışında doğan partiler genellikle bazı grup ve örgütlerin, siyasal iktidarı etkilemenin ötesine geçerek, iktidarı ele geçirmek amacıyla bir siyasal parti kurmalarıyla ortaya çıkmaktadırlar (www.enfal.de).

Genelde parlamento dışından doğan partiler merkezîyetçi ve hiyerarşik eğilimler gösterirler ve parti içi demokrasi zayıf olur. Adalet Partisi’ni bu açıdan değerlendirecek olursak eğer, partinin kurucusu ve ilk genel başkanı olan Gümüşpala, izlediği politikalarla, parti içerisinde belli bir saygınlık kazanmış ve genel başkanlığı tartışmasız bir şekilde kabul ettirmiştir. Ayrıca Gümüşpala parti içerisinde tek adamlık uygulamalarından uzak durmaya çalışmış, partinin değişik kanatlarının fikirlerine saygılı olmuş ve parti içi demokrasinin işlenmesini sağlamıştır. Bu nedenle partide önemli bir çatlak görülmemiş ve parti içerisindeki gruplar partide siyasetlerine devam etmişlerdir.

Ancak Süleyman Demirel zamanındaki Adalet Partisi’nin işleyişine baktığımızda ise disiplinli, merkezîyetçi bir yapıda olduğu gayet açık bir şekilde görülebilir. Örneğin 5. Büyük Kongre’de kabul edilen “Temel Meseleler Komisyonu Raporu’nda” parti içi işleyişe ilişkin olarak en büyük karar organının Büyük Kongre olduğu belirtilmiş ancak “partinin bütün organ ve mensupları politik çalışmalarını kongrece belirlenen Adalet Partisi’nin genel esaslarına göre yapmak zorundadırlar” ibaresine de yer verilerek genel başkanın bu tür kurullar üzerindeki mutlak hakimiyetini yinelemişlerdir (Güler,2003: 80). Her koşulda genel başkanın belirleyiciliği gayet açıktır ve Adalet partisinin parlamento dışından doğan bir parti olduğu bu dönemde kendini çok daha fazla gösterir.

Bunalım (Kriz) Teorisi

Kurumsal teori 19. yüzyıl Batı Avrupasındaki partilerin doğuşlarını açıklama konusunda yeterli olsa bile, özellikle 20. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan, modern, otoriter ve totaliter siyasal sistemlerdeki partilerin doğuşu bu teori ile açıklanamamaktadır. Çünkü bu sistemlerdeki partilerin oluşum sürecini açıklayabilmek için başka açıklamaların geliştirilmesi gerektiği uygun bulunmuştur. İşte bu durumda tarihsel krizler üzerinden siyasal partilerin doğuşunu açıklamaya çalışan kriz (tarihsel durum) teorisi geliştirilmiştir (İnaç, Erdoğan ve Güner,2000: 12). Bunalım teorisi; meşruiyet, bütünleşme ve katılım bunalımlarından oluşmaktadır. Çalışmamızın konusunu oluşturan Adalet Partisi, bu teorilerden katılım bunalımı sonucunda ortaya çıkmıştır.

Katılım Bunalımı

Katılım bunalımı siyasal seçkinlerin, siyasal sisteme katılma isteğindeki kişi ya da grupların bu istek ya da çabalarını onaylamadığı durumlarda kendini göstermektedir. Bu tür partilerden çoğu siyasal sistemde etkin bir rolden yoksun bulunan grupların, sistemin işleyişinde söz sahibi olma çabalarından doğmaktadır (İnaç, Erdoğan ve Güner,2000: 14).

Çalışmamızın temel konusunu oluşturan Adalet Partisi’ni bu teoriler bazında düşünecek olursak, Adalet Partisi’nin çok partili hayata geçişi sağlayan Demokrat Parti’nin devamı niteliğinde ve 1960 darbeyle onun siyasi alandaki boşluğunu doldurmak için eski DP’lilerin bir araya gelmesiyle kurulduğunu göz ardı etmememiz gerekir. Demokrasinin tam olarak işlemeye başladığı düşünülen, en azından bu yönde adımlar atılan bir ülkede var olan bu siyasi boşluğu doldurmak için kurulmuş olan Adalet Partisi’ni katılım bunalımı çerçevesinde değerlendirebiliriz.

Parti Tipolojileri Bağlamında Adalet Partisi

Yirminci yüzyılın başından itibaren yapılan çalışmalarda siyasal partilerin konumları, işlevleri açıklanmaya çalışılmış, bunun için de onların anlaşılmasını kolaylaştırıcı sınıflandırmalara gidilmiştir (Güler,2003: 13).

1951 yılında Fransız Siyaset Bilimci Maurice Duverger yayınladığı çalışmasında, siyasal partilerin örgütsel yapıları üzerine bir tipoloji geliştirmiş ve buradan “kadro-kitle partisi” sınıflandırmasına gitmiştir. Siyasal partilerin örgütlenmeleri konusunda önceden birçok çalışma yapıldığı halde ilk derin çalışmayı Duverger’in yaptığı kabul edilir (Güler,2003: 16).

Diğer yandan 1956 yılında Sigmund Neumann “bireysel temsil ve toplumsal bütünleşme partileri” ayrımına gitmiş (Kapani,1999: 173), Otto Kirchheimer 1966’da “hepsini yakala partileriyle” yeni bir tipoloji geliştirmiştir (Şahan,2013: 7). 20.yüzyılın özellikle ikinci yarısından itibaren artarak devam eden siyasal, ekonomik ve toplumsal alandaki değişim, dönüşüm bağlamında A. Panebianco 1982’de “profesyonelleşen partiler” ayrımını ortaya atmıştır (Şahan,2013: 1). Diğer taraftan bu çerçevede lider partisi, kalıntı parti, ideolojik parti gibi sınıflandırmalar da yapılmıştır.

Kadro Partileri

Kadro partileri sınırlı oy hakkının olduğu dönemde aristokrat ve burjuva sınıfının siyaset sahnesindeki görünümüdür. Batı demokrasilerinde görülen ilk siyasi partiler bu türdendir (Oğuz,2011: 18). Kadro partileri, niteliksel bir değere sahiptirler. Seçim çevrelerinde nüfuz ve servet sahibi olan etkili kişileri bir araya getirmeye çalışırlar. Bu partilerde seçim zamanı yerel örgütlenmeyi ve parasal yardımı sağlayacak olan komiteler çevrenin etkili kişilerinden oluşmaktadır. Kadro partileri genellikle üyelerinin parlamento içinden doğduğu partilerdir (Kapani,1999: 168-169).

Kadro partileri varlıklı ve saygın bir grup ya da zümrenin kuruculuk ettiği bir siyasal örgüt modelidir ve bu partiler, üye sayılarından çok seçim zamanlarında etkili ve bilinen kişileri bünyelerinde toplarlar. Aynı zamanda seçim dönemlerinde etkinliklerini ve çalışmalarını artıran partilerdir. Kadro partilerinde, disiplin, hiyerarşi ve merkezîyetçilik görülmez (Duman,2013).

11 Şubat 1961’de kurulan Adalet Partisi örgütü, başından sonuna kadar Türkiye’de devletin idari örgütlenmesine paralel yapıda oluşmuş, ancak bu yapı içerisinde zaman zaman birtakım

değişikliklere de uğramıştır. Ancak partinin kurulduğu zamanlarda yönetim yapısındaki özellikler dikkate alınır (saygın bir grup tarafından kurulması vs.) bu durumu Duverger'in parti tipolojileri açısından düşündüğümüzde Adalet Partisi'nin kadro partisi özelliği gösterdiğini söyleyebiliriz.

Kitle partileri

Kitle Partileri, kadro partilerinden çok daha sonra kitlelerin oy hakkına kavuşarak siyasal sahada etkili olması ile ortaya çıkmışlardır. Kitle partilerinin ideolojik çizgileri daha belirgin ve tutarlıdır. Ayrıca üyelerini siyasal yönden eğitme, yetiştirme ve bilinçlendirme yolunda devamlı faaliyet gösteren partilerdir (Oğuz, 2011: 19).

Kadro partileri ile aralarında yapısal farklılıklar bulunan kitle partilerinde ise, üye sayısına hem siyasal hem de mali açıdan çok önem verilir (Güler,2003: 24). Örneğin, işçi kesimini temsil eden bir parti sermaye çevrelerinin parasal desteğine sahip olmadıkları için seçimlere katılabilmek ve seçim masraflarını karşılayabilmek için tek gelir kaynağı olarak üyelerinin ödediği aidatlara dayanmaktadırlar (Kapani, 1999: 170).

İlk olarak, kitle partisi biçiminde oluşmuş olan partiler, sosyalist partilerdir. Kitle partilerinde, disiplinli bir parti içyapısı vardır. Bu tür partiler yalnız seçim zamanları değil, diğer dönemlerde de etkinliklerini hızlı bir biçimde yürüten partilerdir. Kitle partilerinin en önemli özelliği, tüm ülkeyi kaplayan, küçük yerleşim birimlerinden merkeze kadar, geniş tabana yayılmış ve hiyerarşik bir yapıya sahip olmalarıdır (Duman,2013).

Adalet Partisi kuruluş itibariyle kadro partisi özelliği gösterse de bu ilk yıllarla sınırlı kalmıştır. CHP'nin sola açıldığı, İslamcı ve Milliyetçi sağın kendilerini oluşturdukları 1970'lere kadar, AP köylüsünden, işçisine, esnafından bir an evvel zenginleşmek isteyen işadama kadar toplumun her kesiminden oy alabilen bir kitle partisi kimliğini taşımıştır (Demirel,2005: 549).

Partinin kendi içerisinde yaşadığı değişimlerin izlenebilmesi açısından, AP'nin siyasi örgütlenmesi iki dönemde değerlendirilebilir. 1965 yılında Siyasi Partiler Kanunu çıkıncaya kadar olan dönem ve sonrası. Örneğin, 1961 tüzüğüyle Adalet Partisine üye olabilecek kişilerde aranan koşullarda üyelik konusu pek önemsenmediği halde, 1966 ve 1968 tüzüğünde üyelik koşullarının ayrıntılandırıldığı görülmektedir. Tüzüğe, "Üyeler partinin gayesini benimseyen, parti için devamlı surette maddi ve manevi fedakarlıkta bulunmaya, parti çalışmalarına katılmaya ve belirli bir aidat ödemeye söz verenlerdir" gibi bir ibare eklenmiştir (Güler,2002: 33-34). Üyelik konusundaki bu düzenlemelere baktığımızda partinin kitle partisine doğru bir evrim geçirdiğini söyleyebiliriz.

Lider Parti

Bir diğer parti tipi olan Lider partilerde ise, kurumların geri planda kalarak alınan kararların bir kişiye ve/veya bir lidere atfedilmesi şeklinde tanımlanan iktidarın kişiselleşmesi olgusu kendini göstermektedir. Lider diktası siyasal partilerde, her türlü kararın liderin isteği doğrultusunda alınması yani parti liderinin konu hakkındaki fikrinin asıl olması, olarak tanımlanmaktadır. Demokrasi ile yönetilen ülkelerde lider diktası, egemenliğin gerçekten halkın seçtiği parlamenter üyelerin bulunduğu parlamentonun elinde olmadığını bir ifadesidir. Parti disiplini, adı verilen anti demokratik bir sınırlama ile bütün partililer ve parti milletvekilleri, her türlü

özgür düşünceden ve özeleştiriden uzaklaştırılıp, sindirilerek adeta birer kukla haline dönüştürülmektedir (Oğuz,2011: 77-78).

Bu çerçevede Adalet Partisi içerisinde Genel Başkan* ; “dört genel başkan yardımcısı, genel başkan yardımcılarının sekiz yardımcısı, Genel Başkanlık Divanı ve Genel İdare Kurulu aracılığıyla partiyi çok yakından izleme ve denetleme olanağına sahip olmuştur” (Güler,2003: 43,83). Ragıp Gümüşpala'nın güçsüz bir lider görünümü sergilediği üç buçuk yıllık iktidarının ardından Süleyman Demirel'in belirleyici karakteri partiye lider partisi kimliği kazandırmaya başlamıştır. Süleyman Demirel ve etrafındaki çekirdek kadro, partinin politikalarını belirleyen ve partiyi yönlendiren kesim olmuştur. Parti içerisindeki muhalif gruplara karşı gerçekleştirilen tasfiyeler ve kendi tarafında olan kesimin bakanlık kadrolarına yerleştirilmesi özellikle 1964 sonrası dönemde Adalet Partisi'nin lider ağırlığının en çok hissedildiği yıllar olduğunu göstermektedir.

Hepsini Yakala (Catch All) Partisi

Otto Kirchheimer tarafından 1988 yılında geliştirilen bu terim partilerin mümkün olduğunca farklı gruplardan seçmen toplamayı amaçlayan partiler olmaya yönelik artan eğilimlerini belirtmek için kullanılmıştır. Hepsini yakala partileri yüksek oy oranına sahip olabilmeleri için sahip oldukları ideolojilerden sıyrılan, farklı sosyal kesimlerden oy almaya yönelen yumuşak ideolojili partilerdir. Bu partilerde liderler üyelerinden çok temsil ettikleri geniş seçmen kitlelerine karşı sorumludurlar (www.teias.gov.tr).

Bu tip partiler seçim partileri olarak adlandırılır, bu partilerin ana amacı seçimde oy toplayıp, seçimi kazanmaktır. Organizasyon yapıları zayıf olan bu partiler liderlerin güçlü kapasiteleriyle var olmuşlardır (Şahan,2013:7).

Parti yöneticileri incelendiğinde Eski DP'liler, eski Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi üyeleri, MBK tarafından emekli edilen askerler, İslamcı ve milliyetçi çevreler Adalet Partisi içerisinde kendilerine yer bulmaktaydılar. Örneğin, kuruculardan Mehmet Yorgancıoğlu, Yassıada'da yargılanmış bir DP milletvekili olduğu, Ragıp Gümüşpala, Şinasi Osma gibi isimlerin de, MBK tarafından emekli edilen askerler olduğu görülmektedir. Ayrıca İslami çevrelerde tanınan ve rejime sert eleştirilerde bulunan Nurettin Topçu'nun da partide etkin bir isim olduğu görülmektedir (Tarım,2013: 44).

Böyle bir girişimle Adalet Partisi hiçbir zaman ideolojilere cevap verecek netlikte bir parti olmamıştır ve oluşturduğu vitrininde kendisine her kesimden bir üye katmıştır. Adalet Partisi, yerel talepleri karşılamaya hazır bir görünüm sunarak ve bir ideolojik-siyasi partiyi inşa etmekten çok pragmatik politikalara yönelmiştir. Bu özellikleri de bu partinin hepsini yakala partisi olma niteliği taşıdığı fikrini akıllara getirir niteliktedir.

Kartel Partileri (Richard Katz ve Peter Mair)

Richard Katz ve Peter Mair tarafından 1995 yılında geliştirilen bu partiler yerelliğin ve sivil toplum örgütlerinin var olmadığı, katılımcı olmaktan ziyade seçim odaklı meşruiyeti temel alan parti sisteminin ürünüdürler. Bu parti tipleri için, devletten yardım almak, itibar kazanmak, medyada görünmek fazlaca bir öneme sahiptir. Kartel partileri, liderliğe ve üst yönetime rakip olabilecek parti içi muhalefeti sürekli kontrol altına alarak parti içi demokrasiye yer

* Süleyman Demirel

vermezler. Böylece bu partiler devlet yardımlarından kartel dışında bir partinin yararlanmasını engellemeye çalışırlar (Erkan,2009).

Türkiye’de, siyasi partilerin gelir kaynaklarıyla ilgili kapsayıcı bilimsel çalışmalar sınırlıdır. Anayasa Mahkemesi tarafından yapılan siyasi parti mali denetimleri ise, 1983 sonrasında düzenlilik kazanmıştır. Bir başka deyişle, 1980 öncesi dönemle ilgili olarak, siyasi partilere yapılmış olan Hazine yardımları dışında süreklilik gösteren ve çözümlenmeye uygun bilgiler genel itibariyle düzensizdir (www.genckaya.bilkent.edu.tr).

Ancak her ne kadar Adalet Partisi’nin kendi dönemi içerisinde hazine yardımları haricinde devletten temin ettiği bir gelirin varlığından haberdar olamasak ta döneminin iktidar partisi olması neticesiyle Adalet Partisi için kartel partisi özelliği taşıyabiliriz.

Samuel Huntington’ın Kurumsallaşma Ölçütleri ve Adalet Partisi’nin Kurumsallaşma Derecesi

Kurumsallaşmış bir parti sisteminin varlığı, demokratik ve istikrarlı bir siyasal hayatın vazgeçilmez unsurudur. Parti sisteminin kurumsallaşması için de parti kimliklerinin devamlılığını sürdürebilmesi ve parti örgütlerinin liderden bağımsız olarak varlıklarını koruyabilmeleri gibi bir takım koşullar gerekmektedir (www.siyasaliletisim.org)

Siyasi parti ve örgüt kurumlaşmasını ortaya atan bilim adamı Huntington’da kurumlaşma, örgütlerle usüllerin itibar ve istikrar kazanmaları sürecidir ve bir siyasal sistemin kurumsallaşma düzeyi, o sistemdeki örgüt ve usüllerin uyulanabilirliği, karmaşıklığı, özerkliği ve tutarlılığı ile ölçülmektedir (Akman,2013).

Uyarlanabilirlik

Bu kavramları tek tek ele alacak olursak eğer Huntington’a göre, bir örgüt ne kadar uyulanabilirse, o kadar kurumlaşmış demektir; ne kadar bükülmez ve az uyulanabilirse de, o kadar az kurumlaşmıştır (Akman,2013). Örneğin, bir örgütün uyulanabilirliğini kabataslak o örgütün yaşıyla ölçebiliriz. Örgütün yaşı ise kronolojik yaş ve kuşaksal yaş kavramlarıyla ölçülebilir. Son olarak da, örgütlerin uyulanabilirliğini fonksiyonel açıdan ölçmek mümkündür (Huntington, 1965-1966: 66-68). Çalışmanın konusunu oluşturan Adalet Partisi uyulanabilirlik ölçütü bağlamında değerlendirildiğinde ilk olarak kronolojik yaşa bakmak gerekmektedir.

Kronolojik yaş

Bir örgüt ne kadar eskirse ve kuruluşundan bu yana çevresinin baskılarına ne kadar çok mâruz kalmışsa, uyulanabilirliği o kadar yüksektir. Böylece bir örgüt zamanla belli çeşit problemlere karşı bir takım tepkiler kazanmış olur ve kurumlaşma düzeyi de o derece yükselir. Ayrıca Huntington’a göre, eski bir örgütün gelecekte de varlığını devam ettirebilme şansı yeni kurulmuş örgütlere nazaran daha yüksektir (Huntington, 1965-1966: 66).

Hem tarihteki hem de günümüzdeki partiler güçlü oligarşik eğilimler göstermektedirler. Tepedeki liderlerin değişmesi çok nadir görülmekte ve istisnai durumlarda mümkün olabilmektedir (Özbudun,2008: 79). Adalet Partisi’nden bu duruma örnek verecek olursak eğer, Süleyman Demirel’in 1964’ten 1980’e kadar Adalet Partisi’nin lideri olma özelliğini korumuş, sonrasında ise 1983’ten 1993’e kadar da Adalet Partisi’nin devamı niteliğindeki DYP’nin lideri olarak kalmıştır. Bu durum onun Huntington’un uyulanabilirlik ölçütlerinden zayıfta olsa kronolojik yaşa uyum sağladığını gösterir.

Fonksiyonellik

Genellikle bir siyasi örgüt, bir tek belli fonksiyon görmek üzere, belirli bir amaç dahilinde kurulur. Ancak zamanla bu fonksiyona ihtiyaç kalmaması, örgütü büyük bir krizle karşı karşıya bırakır. Çevresindeki değişimlere uyulanabilmiş ve temel fonksiyonlarını bir veya birkaç defa başarıyla değiştirebilmiş bir örgüt, bu yeteneği gösterememiş bir örgüte oranla daha fazla kurumlaşmış sayılır (Huntington,1965-1966: 68).

Kurulduğu ilk yıllarda daha muhafazakar bir söylem diline sahip olan Adalet Partisi, Ragıp Gümüşpala'nın vefatıyla birlikte genel başkanlığına Süleyman Demirel'i getirmiş ve parti içerisinde askere karşı daha ılımlı bir havanın esmesine neden olmuştur. Özellikle partinin Demokrat Parti çizgisinden geldiği için askerin bu konudaki baskısını aklından hiç çıkarmamış ve Parti içerisindeki aşırı sağcı kesimi dengede tutmaya çalışmıştır. Öte yandan AP, ilki 1965'te oluşturulan beş yıllık kalkınma planları sonucu liberal bir ekonomi programı izlemeye başlamıştır (Tarım,2013: 97-98). Adalet Partisi'ni fonksiyonellik açısından değerlendirdiğimizde, genellikle fonksiyon değişikliğine gittiğini değil de ülkenin içinde bulunduğu koşullara uyum sağlamak açısından ve siyasi ortamın gerginleşmesinden dolayı politika değişikliğine gittiğini söyleyebiliriz.

Karmaşıklık

Huntington'a göre karmaşıklık, örgütsel alt-birimlerin hiyerarşik ve fonksiyonel bakımdan çoğalmasındır. Bir örgütün alt-birimleri sayıca ne kadar çok ve çeşitli ise, o örgütün, üyelerinin sadakatini kazanma ve devam ettirme yeteneği de o derece büyüktür (Huntington,1965-1966: 71). Aynı şekilde, nispeten ilkel ve basit yapıları geleneksel siyasi sistemler, genellikle modernleşmenin getirdiği bu karmaşık inşa sürecine dayanamayıp yıkılırlar (Akman,2013)

Adalet Partisi'nin örgütsel yapısına bakacak olursak merkezde ve yerelde etkili bir şekilde örgütlendiğini görebiliriz. Merkezde; Genel Kongre, Genel İdare Kurulu, Genel başkanlık Divanı, yerelde; il divanları, ilçe kongreleri, yerel meclis grupları, köy ve mahalle temsilcileri bulunmaktadır. Ayrıca yardımcı örgüt olarak gençlik kolları, kadın kolları, parti büroları gibi örgütler de oluşturulmuştur (Güler,2003: 34-35). Hiyerarşik bir şekilde düzenlenmiş olan tüm bu kuruluşlar Adalet Partisi'nin kendi içerisinde karmaşık bir yapıda olduğunu gösterir niteliktedir. Öte yandan Adalet Partisi siyasi cemaatler ve sivil toplum örgütleri ile de etkileşim içerisinde olmuş bir partidir.

Tutarlılık

Tutarlılık ölçütüne değinecek olursak eğer, "Etkin bir örgüt, en azından, grubun fonksiyonel sınırları üzerinde doğacak uyuşmazlıkların çözüm yolları hakkında güçlü bir oydaşmaya, fikir birliğine sahip olmalıdır" der Huntington (Huntington,1965-1966: 75).

Huntington'a göre; bir örgütün birlik ve tutarlılığının kuvveti, o örgütün kurumlaşma düzeyini de o derece yükseltecek ve örgüt, birlikten ne derece yoksun kalırsa, o derece az kurumlaşmış olacaktır (Akman,2013).

Adalet Partisi'ni tutarlılık bağlamında ele aldığımızda bir yandan partinin kendi içerisinde ılımlılar ve aşırıları olarak ikiye ayrıldığını ve özellikle Demokrat Partili yasaklılar için af çıkarılması ile ilgili konuda anlaşmazlık yaşadıklarını söyleyebiliriz. Ancak diğer taraftan

partinin temel argümanları açısından, toplumsal söylemler açısından ve yürütülen bazı politikalar açısından liberal politikalar vs. fikir birliğinin olduğunu da göz ardı edemeyiz.

SONUÇ

Türkiye’de yaklaşık yirmi yıl boyunca adından söz ettiren ve uzun süre iktidarda kalan Adalet Partisi merkez sağın temsilcisi olmayı başarmıştır. 12 Eylül askeri müdahalesinden sonra kapanan parti, merkez sağda yeni partilerin ortaya çıkması ve uzun süre kapalı kalması nedeniyle, yeniden açılrsa bile siyaset sahnesinde etkili olamamış ve 19 Aralık 1992’de Doğru Yol Partisi’ne katılarak siyaset sahnesinden ayrılmıştır.

Çalışma boyunca ele aldığımız konular bazında yapılan incelemeler dikkate alındığında Adalet Partisi ile ilgili çeşitli sonuçlara ulaşılmıştır. Bunlar sırasıyla şöyledir;

1. Türkiye’de Adalet Partisi’nin siyasal sahneye çıkması, 27 Mayıs 1960’da ordunun yönetimi ele alması ve on yıldır iktidarda olan bir partinin* siyasetten zorunlu olarak çekilmesi sonucunda gerçekleşmiştir.
2. Adalet Partisi’nin, parlamento dışından doğan bir parti niteliğinde olduğunu söyleyebiliriz.
3. Duverger’in parti tipolojilerinden kadro partisi niteliğini taşıdığını ancak daha sonrasında üyelik seçimlerine ve üyelere beklentilerine göre genelde her partinin evrildiği gibi kitle partisine evrildiği gözlenmektedir.
4. Bunun yanı sıra iktidar partisi olması dolayısıyla kartel partisi niteliği, farklı farklı toplumsal tabanlara seslenmesi, genel bir ideolojisi olmaması ve güçlü bir lidere sahip olması açısından da hepsini yakala ve lider partisi olma özelliğini bünyesinde taşıdığını söyleyebilmek mümkündür.
5. Parti kurumsallaşma bağlamında incelendiğinde Adalet Partisi, kurumsallığın ölçütlerinden biri olan uyarlanabilirlik ölçütünü, gerek fonksiyonellik gerekse kuşaksal yaş bazında taşımamaktadır. 20 yıl süren siyasi hayatı bu partinin zayıfta olsa kronolojik yaş kriterine uyduğunu gösterebilir.
6. Öte yandan yukarıda da bahsettiğimiz gibi parti, tutarlılık ve karmaşıklık konularında belli seviyelerde kurumlaşmasını sağlamıştır diyebilmekteyiz. Ancak özerklik konularında herhangi bir artı niteliğe sahip değildir.

Adalet Partisi, parti içi sert bir muhalefete sahiptir. Bu muhalif kişiler partiyi terk etmiş, ayrı bir parti kurarak yollarına devam etmişlerdir. Öte yandan Parti, içerisinde bulunduğu dönem itibarıyla siyasal kargaşanın olduğu bir dönemin partisidir. Muhtıra atlatmış olmasına rağmen varlığını devam ettirebilmiştir. Tüm bunları göz önünde bulunduracak olursak eğer, partinin badireleri atlatma özelliğinin var olduğunu ve kurumsallaşmış bir parti olduğunu düşünmemizde bir sakıncanın olmadığı söylenilebilir.

* Demokrat Parti

KAYNAKLAR

- Akman, Necmi (2013), “Huntington'da Kurumsallaşma Teorisi ve Siyasal Gelişme”, <http://necmiakman.blogspot.com.tr/> (13.04.2015)
- Çavuşoğlu, Hüseyin (2009a), “Merkez Sağda 27 Mayıs ve 12 Eylül Sonrası Partileşme”, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 12, Sayı 22.
- Çavuşoğlu, Hüseyin (2009b), “Türk Siyasal Hayatında Merkez Sağ Çizginin Tarihi”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 19, Sayı 2, Sayfa: 256-278, Elazığ.
- Demirel, Süleyman (1973), 1971 Buhranı ve Aydınlığa Doğru, Doğu Matbaası, Ankara.
- Duman, Mehmet, “Siyasal Partilerin Özellikleri Yapı Yönünden Siyasal Partiler”, 4 Temmuz 2013, <http://www.yardimcikaynaklar.com/siyasal-partilerin-zellikleri-yapi-yunden-siyasi-partiler/>, (09.04.2015).
- Dursun, Davut (2000), Ertesi Gün: Demokrasi Krizlerinde Basın ve Aydınlar, İşaret Yayınları.
- Dursun, Davut (2003), 12 Mart Darbesi: Hatıralar, Gözlemler, Düşünceler, Şehir Yayınları, İstanbul.
- Dursun, Davut (2012), Siyaset Bilimi, Beta Yayınları, İstanbul.
- Erkan, Ersin “Yeni Başlayanlar İçin Kartel Demokrasisi ve Partileri”, 13.03.2009, http://www.radikal.com.tr/tartisiyorum/yeni_baslayanlar_icin_kartel_demokrasisi_ve_partileri-926028 (11.04.2015)
- Güler Demirci, Filiz (2003), Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay: Adalet Partisi, Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları (TODAİE), Ankara.
- Huntington, Samuel (1965-1966), “Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma”, Çev: Ergun Özbudun, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı 22-23.
- İnaç, Hüsamettin, Selami Erdoğan ve Ümit Güner (2007), “Siyasal Partilerin Ortaya Çıkışını Hazırlayan Sosyo- Politik Nedenler”, Akademik Bakış: Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, Sayı 13, İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi – Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü Celalabat – KIRGIZİSTAN.
- Kapani, Münci (2005), Politika Bilimine Giriş, Bilgi Yayınları, Ankara.
- Kiriş, M. Hakan ve Hüseyin Gül (2007), “Türkiye’de 1965 Sonrası Yapılan Genel Seçimler ve Siyasal Partiler Bağlamında Solda Yaşanan Gelişmelerin Bir Çözümlemesi”, Tematik Yazılar, Toplum ve Demokrasi Dergisi, Sayı 1.
- Mumcu, Uğur (t.y), Devlet Silahı Adalet, <http://gençlikcephesi.blogspot.com> (11.04.2015)
- Oğuz, Veysi (2011), Türkiye’de Siyasal Partiler Çerçevesinde Politik Yozlaşma ve Etik Sorunu, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, Karaman.
- Özbudun, Ergun (2008), Çağdaş Türk Politikası, Doğan Yayınları, İstanbul.
- Sancaktar, Caner (2012), “Türkiye’de Çok Partili Rekabetçi Siyasetin Doğuşu: Siyasal Değişimin İç ve Dış Dinamikleri”, Bilge Strateji Dergisi, Cilt 4, Sayı 7.

*Siyasal Partilerin Doğuş Teorileri, Parti Tipolojileri ve Kurumsallaşma
Bağlamında Adalet Partisinin Değerlendirilmesi*

Şahan, Süleyman (2013), Seçim Kampanyalarında Profesyonelleşme: Türkiye’de Seçim Kampanya Uzmanları ve Lider Danışmanları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Tarım, Osman (2013), 27 Mayıs’tan 12 Mart’a Adalet Partisi ve Türkiye, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

<http://genckaya.bilkent.edu.tr/DEVPAR.htm> (11.04.2015)

http://www.teias.gov.tr/ebulten/hukuk/T%C3%9CRK%C4%B0YEDE%20S%C4%B0YASAL%20PART%C4%B0LER%20HUKUKUNUN%20VE%20S%C4%B0YAS%C4%B0%20PART%C4%B0LER%C4%B0N%20G%C3%9CNCEL%20SORUNLARI.htm#_ftn24 (11.04.2015)

<http://www.enfal.de/sosyalbilimler/s/040.htm> (11.04.2015)

<http://www.siyasaliletisim.org/index.php/sie-modul/307-siyasal-partiler.html> (11.04.2015)

<http://www.saadet.org.tr/haber/kibris-baris-harekatinin-37nci-yildonumunde-harekatin-bas-mimari-erbakan>, 19 Temmuz 2011. (11.04.2015)